FUNKCE A UPLATNĚNÍ ŠKOLNÍ KNIHOVNY V NOVÉM POJETÍ ZÁKLADNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ

Jitka Bělohradská

Abstrakt: *Příspěvek se zabývá měnící se rolí školních knihoven v závislosti na změnách v základním školství, které přináší nový školský zákon a RVP. Autorka seznamuje s výsledky výzkumného šetření, zaměřeného na problematiku školních knihoven.*

Klíčová slova: *školní knihovna, mediatéka, informační výchova, klíčové kompetence.*

Abstract: *The contribution deals with a changing role of the educational libraries in a dependence of changes in the primary school system, that is brought by a new educational law and just prepared general educational programme. The authoress is introducing her research results, targeted in a task of school libraries.*

Key words: *school library, media stuff, informational education, key competencies.*

Motto:

„Knihy jako nejvěrnější přátelé rády s námi rozmlouvají, o čemkoli s námi upřímně, jasně a bez přetvářky hovoří, poučují nás, dávají nám návody, povzbuzují nás, utěšují a jako přítomné nám předvádějí i věci našemu zraku velmi vzdálené... S pomocí knih se mnozí stávají učenými i mimo školu, bez knih pak nikdo nebývá učený ani ve škole. Jestliže tedy milujeme školy, milujme i knihy, duši škol. Neboť nejsou-li školy oživovány knihami, jsou mrtvy.“[1]

ÚVOD

Knihy jsou základním, tradičním informačním materiálem. Kniha však může být nositelkou informací pouze pro toho, kdo si je dovede přečíst, porozumět jim, propojit je s předchozími zkušenostmi. Těmto dovednostem je třeba žáky naučit. Je nutno změnit tradiční metody výuky a všude, kde je to možné, nahrazovat tradiční výklad učitele a diktování poznámek do sešitů vyhledáváním informací samotnými žáky a jejich sdělováním spolužákům. Učitel i žáci se dostávají do nových rolí: učitel se stává zprostředkovatelem získávání poznatků a rozvoje dovedností žáků, žák je vnímán jako aktivní účastník výuky. Žák by měl být postupně - přiměřeně svému věku a rozvíjejícím se dovednostem - připravován na samostatnou práci s informacemi. Hovoříme tedy o tzv. **informační výchově.**

Pojem „informační výchova“ vstoupil do českých škol se vzdělávacím programem Obecná škola. V současné době reformy vzdělávání v ČR je informační výchova samozřejmou a nedílnou součástí Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (dále RVP ZV).

RVP ZV

RVP ZV vytýčil mezi jinými tyto cíle: „umožnit žákům osvojit si základní strategii učení a motivovat je pro celoživotní učení“, „podněcovat žáky k tvořivému myšlení, logickému uvažování a k řešení problémů“ a „vést žáky k všestranné a účinné komunikaci“[2]. Splnění těchto cílů předpokládá rozvíjení tzv. klíčových kompetencí. Ty zahrnují v rámci informační výchovy především vytvoření dovedností

[1] KOMENSKÝ, J. A.: *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělávání. Řeč pronesená na počátku prací ve větší síni potocké školy 28. listopadu 1650.* Praha: SPN, 1970.

[2] *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. 3. pracovní verze.* Dostupné na WWW:< http://www.vuppraha.cz/index.php?op=-sections&sid=157.

- vybírat a využívat pro efektivní učení vhodné způsoby, metody a strategie, plánovat, organizovat a řídit vlastní učení,
- vyhledávat a třídit informace a na základě jejich pochopení, propojení a systematizace je efektivně využívat v procesu učení, v tvůrčích činnostech a v praktickém životě.

Škola musí žáka naučit mimo jiné číst s porozuměním texty různého charakteru, včetně grafických záznamů - diagramů, tabulek a grafů, pracovat s nimi a kriticky je hodnotit, samostatně pracovat s učebnicemi a odbornými texty a materiály, se slovníky a encyklopediemi a s dalšími informačními zdroji. Žák získá dovednosti používat informace z různých zdrojů - knihovny, CD-ROMu, internetu a databází a využívat počítač a internet k vyhledávání informačních zdrojů v knihovnách a databázích.

V roce 1979 přijalo UNESCO mezinárodní doporučení (normu) pro plánování a organizaci školních knihoven[3]. Toto doporučení stanovuje knihovnám 4 hlavní cíle[4]:
1. Podporovat výchovně vzdělávací proces a dávat podněty ke změnám vyučovacích metod.
2. Zajišťovat maximální dostupnost různých druhů pramenů a služeb.
3. Naučit žáky základním dovednostem využívání knihovních fondů a služeb.
4. Vést žáky k celoživotnímu využívání knihoven k práci, zábavě i sebevzdělávání.

Knihovna se tak v tomto novém pojetí základního vzdělávání stává podstatným a nenahraditelným prostředkem ke splnění vzdělávacích cílů, především v oblasti informační výchovy. Jako taková musí bezpodmínečně změnit své pojetí a svou podobu a stát se mediatékou - **moderním informačním centrem školy**, zahrnujícím ve svých fondech vedle tradičních tištěných typů dokumentů (knihy, časopisy) také audiovizuální dokumenty (videokazety, CD disky, DVD, diafilmy apod.) a vyučovací počítačové programy, internet a multimédia.

V prostorách knihovny se v tomto pojetí realizují: četba, poslech, informační a konzultační služby, výstavky, zpracování a půjčování informačních pramenů a skupinové aktivity.

ŠKOLNÍ KNIHOVNY - VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ

Metody a soubor respondentů

Výzkumné šetření bylo provedeno v dubnu 2005 na 83 školách z celé ČR. Šetření se zúčastnili studenti FP TU v Liberci, kteří na základě instrukcí vedli řízené rozhovory s pracovníky školních knihoven a s učiteli základních škol. Na základě rozhovoru vyplňovali připravené dotazníky.

Výsledky šetření

Základní statistické údaje

88 % zkoumaných škol má k dispozici pro žáky školní knihovnu. Knihovny mají však velmi rozdílnou úroveň a odlišné podmínky a možnosti. Pouze 56 % školních knihoven je umístěno v místnosti vyhrazené pouze pro tento účel a 7 % škol vyhradilo knihovně dvě místnosti.

Pravidlem je, že vedením knihovny jsou pověřeni vyučující, kteří tuto funkci vykonávají navíc ke svému úvazku. V 73 % je to jedna učitelka (učitel) a v 16 % má vedoucí knihovny asistenta nebo vykonávají funkci dva vyučující.

Míra efektivity využití školní knihovny je mimo jiné dána návštěvními hodinami, tedy časem, v němž mají žáci příležitost knihovnu využívat. Z 82 škol nabízí tuto příležitost svým žákům denně v době vyučování (o přestávkách) 30 % škol (z nichž polovina je pro žáky otevřena také odpoledne cca do 15-17 hodin. 25 % škol umož-

[3] *Guidelines for Planing and Organization of School Library Centres.* Paris: UNESCO, 1979.

[4] ČUMPLOVÁ, L., HANZLOVÁ, M.: *Školní knihovny a výchova k práci s informacemi.* 1. vyd. Praha: ÚIV, 1993.

ňuje přístup žákům do knihovny alespoň 3× týdně. Na druhou stranu ve 12 % škol je knihovna otevřena pouze 1× týdně 1-1,5 hodiny odpoledne a v 6 % škol není vůbec stanovena otevírací doba a žáci mají údajně přístup do knihovny „po dohodě". V jedné školní knihovně dokonce nemají žáci přístup do knihovny vůbec, pouze učitelé si mohou vypůjčovat knihy pro výuku. Pouze ve třech z 82 škol je knihovna označována za součást informačního centra s dalším technickým vybavením (počítače, internet, video, videotéka, audiostudio, kopírka).

V polovině škol (53 %) je knihovna dostupná v době vyučování - o přestávkách alespoň 1× týdně. Z nich ale pouze ve 42 % uvedli vedoucí knihovny, že žáci knihovnu o přestávkách využívají. Nabízí se zde otázka, do jaké míry jsou žáci motivováni k návštěvě knihovny a jaké služby knihovna žákům nabízí (v případě přestávek např. zda knihovna disponuje místem ke čtení a odpočinku, nabízí časopisy apod.)

Nabízené služby

Nabídku alespoň jednoho titulu časopisu má 61 % knihoven. Nejčastěji nabízeným časopisem je ABC.

Místo pro čtení nabízí žákům 46 % knihoven. Ve 23 % knihoven je žákům k dispozici přístup na internet.

V 18 % knihoven je možno kopírovat materiály.

Pouze v 5 % knihoven je umístěno video, tři knihovny z dotazovaných 82 mají také videotéku.

27 % knihoven nenabízí žákům kromě výpůjček žádné další služby.

61 % knihoven nepřipravuje pro žáky žádný program. Ostatní knihovny uvedly občasné výstavky knih, ojedinělé besedy se spisovateli, velmi malé procento knihoven (6 %) nabízí občas žákům možnosti soutěží. Pouze jedna z knihoven uvedla činnost literárního kroužku.

Výuka v knihovně

Velmi důležitou otázkou je využívání knihovny pro výuku.

Z odpovědí vedoucích knihoven vyplynulo, že ve 40 % škol není knihovna vůbec k dispozici pro přímou práci při výuce! Jako nejčastější důvod nevyužívání knihovny přímo pro výuku byly uváděny nedostačující prostory, v nichž je knihovna umístěna (nevejde se celá třída, knihovna není vybavena odpovídajícím nábytkem), vyskytly se však i takové odpovědi jako „ve výuce není na práci v knihovně čas" nebo dokonce „práce v knihovně při výuce není potřeba". 11 % „knihovnic" vypovědělo, že knihovna sice je k dispozici, ale nikdy není pro práci při vyučování učiteli využívána. Pouze v jediné škole vypověděla knihovnice, že knihovna je využívána k výuce několika třídami denně. V ostatních případech se knihovna využívá pouze občas, nejčastěji v rámci literární výchovy na 1. stupni a v českém jazyce (literatuře), případně cizích jazycích na 2. stupni ZŠ. Velmi ojediněle (celkem ve 12 dotaznících) se vyskytla zmínka o využití ve výuce jiných předmětů - občanská výchova, prvouka, vlastivěda, zeměpis, dějepis, přírodověda či přírodopis a fyzika. Ve 49 % knihoven učitelé využívají knihovnu alespoň pro výpůjčky materiálů pro žáky při vyučování.

Individuální vzdělávání

Další otázka, kterou jsme se v šetření zabývali, je využívání knihovny k individuálnímu studiu na základě zadání úkolu učitelem. V 75 % knihoven pracovníci potvrdili zájem dětí o literaturu na základě zadání učitelem. Bohužel ve většině případů jde pouze o výpůjčky knih tzv. povinné četby, v menší míře o práci s odbornou literaturou na základě zadání referátu, kdy však jde o práci jednotlivého žáka. V téměř zanedbatelné míře se pracovníci knihoven vyjadřovali o systematičtějším zadávání úkolů žákům s cílem naučit je pracovat s odbornou literaturou z různých oborů, vyhledávat informace, třídit a zpracovávat je.

Systematickou práci s informacemi většinou neumožňují ani „vyhledávací systémy" jednotlivých školních knihoven: Pouze 9 % šetřených škol disponuje systémovým a předmětovým katalogem, a zároveň i počítačovou databází (např. knihovnický program „Lanius"). 12 % školních knihoven má pouze počítačovou databázi, 23 % škol systémový a předmětový katalog. Ve 48 % šetřených knihoven jsou žáci odkázáni výhradně na vyhledávání titulů v regálech, případně řazených a označených podle abecedního pořádku podle jmen autorů, ve 14 % pracovnice uvedla svou případnou pomoc při vyhledávání potřebného titulu nebo určité informace, v 9 % jsou knihy v regálech alespoň evidované v seznamu, který je žákům při práci v knihovně k dispozici.

Přitom nabídka odborné literatury ve školních knihovnách je v současnosti i přes problematickou finanční situaci škol relativně dobrá. Pouze 14 % pracovníků knihoven se vyjádřilo o nedostatečné nebo zastaralé nabídce odborné literatury, encyklopedií a slovníků.

Zájem dětí o odbornou literaturu je do značné míry ovlivněn přístupem učitelů, způsobem práce v hodinách, zadáváním úkolů žákům. Na otázku, zda zadávají žákům úkoly, při nichž je vyžadována práce s odbornou literaturou, encyklopediemi a slovníky, odpovědělo 18 % učitelů, že takovéto úkoly nezadávají nikdy. 17 % učitelů se omezuje pouze na zadávání referátů jednotlivým žákům. 33 % učitelů zadává úkol tohoto typu více než 1× měsíčně. Tři učitelé hovořili o práci s odbornou literaturou v rámci projektových týdnů.

K těmto údajům připojme ještě údaj o (ne)existenci příručních knihovniček pro práci s odbornou literaturou, slovníky a encyklopediemi ve třídách: 62 % učitelů nemá pro své žáky ve třídě k dispozici příruční knihovničku pro přímou práci ve výuce.

Posledním zajímavým údajem, který bych na tomto místě ráda uvedla, jsou trendy využívání knihoven dětskými čtenáři: 21 % vedoucích knihoven uvedlo, že v několika posledních letech zaznamenávají nárůst zájmu žáků školy o využívání školní knihovny. Naopak 34 % knihovníků hovoří o poklesu počtu dětských čtenářů, ve 45 % uvedli vedoucí knihoven, že se počty klientů školní knihovny v posledních letech nemění.

ZÁVĚRY ŠETŘENÍ A DISKUSE

Většina škol v ČR disponuje školní knihovnou. Školní knihovny jsou však velmi rozmanité úrovně a ve většině případů neodpovídají požadavkům informační výchovy podle RVP ZV.

1. Jen v ojedinělých případech bylo možno v rámci šetřených škol hovořit o tzv. mediatéce - informačním centru. Knihovny ve většině případů nenabízejí žákům školy kromě výpůjček knih žádné další služby.
2. Školní knihovny bojují s nedostatkem prostoru, který následně bývá jednou z příčin nevyužívání knihovny ke vzdělávacím účelům v rámci vyučování.
3. Funkcí knihovníků jsou ve většině případů pověřeni vyučující, kteří zastávají tuto funkci ke svému plnému vyučovacímu úvazku, navíc nejsou pro tuto funkci kvalifikováni, možnosti odpovídajícího proškolení pracovníků knihoven jsou velmi omezené.
4. Učitelé se mnohdy v „informační výchově" a v práci s odbornou literaturou omezují pouze na zadávání referátů jednotlivým žákům. Velmi potřebné by byly kurzy a školení učitelů, směrované k zapojování nových metod do výuky. Výcvik dovedností práce s texty a informacemi by se měl stát samozřejmou součástí výuky ve všech vyučovacích předmětech. Prozatím však o systematické informační výchově, prolínající celým vzdělávacím procesem, nelze hovořit. Stále převládá transmisivní pojetí vyučování.
5. Většina školních knihoven nedisponuje databázemi, často ani katalogy. Takováto knihovna by pak nemohla plnit cíle stanovené RVP ZV (vytvářet kompetence k efektivnímu vyhledávání a využívání informací, k práci s databázemi, k systemizaci poznatků apod.) Je tedy velmi nutné zároveň se zavedením RVP ZV do praxe podpořit školy v modernizaci školních knihoven.

ZÁVĚR

Knihovny jsou nenahraditelnou součástí všech moderních vzdělávacích institucí. Neměly by být pouze skladem knih, ale měly by se stát informačním centrem školy. Reálná situace školních knihoven je však dosud velmi těžká a neuspokojivá. Požadavky, vytýčené novými vzdělávacími dokumenty, by byly pouhou prázdnou proklamací, pokud knihovnám nebude věnována odpovídající pozornost a nebudou vytvořeny podmínky (finance, prostorové a materiální zabezpečení, vzdělávání učitelů a kvalifikace pracovníků knihoven) k modernizaci těchto vzdělávacích pracovišť.

LITERATURA

1. ČUMPLOVÁ, L., HANZLOVÁ, M. *Školní knihovny a výchova k práci s informacemi.* 1. vyd. Praha: ÚIV, 1993.
2. *Guidelines for Planing and Organization of School Library Centres.* Paris: UNESCO, 1979.
3. KOMENSKÝ, J. A. *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělávání.* Praha: SPN, 1970.
   Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2005 [cit. 26. května 2005]. Dostupné na WWW: http://www.vuppraha.cz/index.php?op=sections&sid=317.

Kontakt
PaedDr. Jitka Bělohradská
katedra pedagogiky a psychologie FP TU v Liberci
Hálkova 6, Liberec 1
e-mail: jitka.belohradska@vslib.cz